

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи Каримов Кароматулло Давламадович дар мавзӯи «Фалсафаи забон (дар мисоли забони тоҷикӣ аз асрҳои миёна то имрӯз)» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои фалсафа аз рӯи ихтисоси 09.00.03 - таърихи фалсафа

Дар даврони соҳибистиклолӣ дар баробари дигар соҳаҳои илми ҷумҳурӣ таҳқиқи фалсафаи забон низ дар илми тоҷик ба марҳилаи нави таҳқиқот ворид гардида, самтҳои таҳқиқи худро ба талаботи ниёзмандии замони нав ва воқеияти ҳаёти илмӣ ва фарҳангӣ мутобиқ карда, дар ин ҷода ба муваффақиятҳои ҷашмрас ноил шуда истодааст. Ифтитоҳи кафедраҳои фалсафа дар зимни донишгоҳу донишкадаҳои кишвар дар ташаккули таърихи фалсафа, фалсафа ва фалсафаи забон заминаи мусоид барои таҳқиқоти муқоисавӣ байни мантиқу забон ва фалсафаю забон шароити мусоид фароҳам овард. Чунин дастрасӣ барои муҳаққиқони фалсафаи тоҷик имконият фароҳам сохт, мероси гаронбаҳои миллатро аз нуқтаи назари илмӣ-фалсафӣ ба риштаи таҳқиқу таҳлил кашида, миллатро ба мероси бою рангини ниёгон ошно созанд. Аз ин дидгоҳ, диссертатсияи Каримов Кароматулло Давламадович дар мавзӯи «**Фалсафаи забон (дар мисоли забони тоҷикӣ аз асрҳои миёна то имрӯз)**», яке аз мавзӯҳои муҳими фалсафаи забон ба ҳисоб рафта, ба таҳлили шинохти забони тоҷикӣ ва таҳаввулотии забони илмӣ, ки дар тули таърихи хеш ба сурати мухталиф ба ҳамдигар таъсири мутақобилаи судманд гузоштаанд, бахшида шудааст. Ҳарчанд ба ҳалли масъалаи мазкур дар фалсафаи тоҷик ин туна таҳқиқот аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик аз асрҳои миёна то кунун дар асарҳои Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибн Сино, Носири Хусрав, Ҳофиз, Саъдӣ, Румӣ, Ҷомӣ, Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Д. Саймиддинов ва дигарон дидан мумкин аст, вале кори Каримов К. ба паҳлуи нави масъалаи муҳими фалсафӣ, таҳлили муқоисавӣ, хулосабарории мантиқӣ ҳамбастагии фалсафаю забон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Бинобар ин аҳамияти назарӣ ва амалии рисола низ дар ҳамин ҷанбаи пажӯҳиш мебошад. Дарвоқеъ, таҳқиқи муқоисавии ду самт

(фалсафа ва забони)-и аз назари таркиб мухталиф, вале аз назари мазмун бо ҳам наздик, яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти фалсафии муосир мебошад. Ҳадафи асосии диссертатсияи мазкур ҳам дар муайян кардани нуқоти муштарак байни фалсафа ва забони, инчунин, ҳолати таҳлилу қабули муқоисашаванда будани онҳо ифода меёбад.

Мисолҳои маводи таҳқиқро Каримов К. вобаста ба доираи васеи забондонияш аз таълимоти фалсафаи рус, англис, араб ва махсусан аз таълимоти фалсафаи тоҷику форс дар якҷоягӣ бо масоили забони тоҷикӣ истифода кардааст, ки чунин ҳолат нуқоти омӯзишии диссертатсияро мавриди эътимод ва пояи далелнокии онро пурқувват месозад.

Асоси назарии кори К.Каримовро дастовардҳо ва методҳои таҳқиқоти олимони ватанӣ ва хориҷӣ Фирдавсӣ, Ибн Сино, Носири Хусрав, Ҳофиз, Румӣ, А.Ф. Лосев, Р.Р. Гайдено, Г.В. Вдовина, Е.Я. Басин, Р. Ҳодизода, М. Шукуров ва М. Диноршоев Д. Саймиддинов, Ҳ.М. Таботабой, С. Лоринҷонӣ, Б.Аҳмадӣ, ва дигарон ташкил додаанд.

Таҳлили кори таҳқиқшуда нишонгари он аст, ки диссертант тавонистааст, дар доираи муқоисаи фалсафаю забон ва тарзи истифодаи мафҳумои илмӣ дар забони тоҷикӣ як таҳқиқи ҷолибро ба анҷом расонида, масъалаҳое, ки ба омӯзиши ҷанбаҳои мухталифи забони миллӣ ва хусусиятҳои хоси он вобастаанд, мавриди таҳлили ҳамачониба қарор диҳад. Мақсади асосии диссертатсия вобастааст ба омӯзиши ҷомеи тафаккури миллӣ тавассути забони илмии тоҷикӣ ва муайян кардани умумиятҳо ва фарқиятҳо дар байни фалсафа ва забон мебошад.

Соҳтори диссертатсияи Каримов К. ба ҳадафу вазифаҳои таҳқиқ мутобиқ буда, қор аз муқаддима, ду боб, шаш зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат аст. Ҳаҷми умумии рисола 153 саҳифаро ташкил медиҳад. Муаллиф дар муқаддима ба аҳамияти интихоби мавзӯи таҳқиқ, шарҳу тавзеҳи мақсаду вазифаҳои он, дараҷаи омӯхта шудани мавзӯъ, навоарӣ, аҳамияти назариву амалӣ, методҳои таҳқиқ, соҳтори диссертатсия ва нуқоти пешниҳодшуда барои дифоъ хело хуб пардохтааст.

Боби якуми рисола «Фалсафаи забон, тафаккур ва хувияти инсон» номгузори шуда, ба се зербоб тақсим гардидааст.

Зербоби якуми он «Масъалаи робитаи забон ва тафаккури инсон (тахдили таърихӣ-фалсафии он)» ном дошта, ҳалли худро то ба дараҷаи муайян ёфтааст. Аз андешаҳои диссертант маълум мегардад, ки ӯ аз як ҷониб назарашро нисбат ба тафаккури инсон, ки тавассути зеҳн ва ақл ҷамъбаст мешавад ва бо забон робитаи зич дорад, онро ҳамчун воситаи мавҷудияти шуур ё идрок муаррифӣ намояд. Аз ҷониби дигар, мафҳуми забону тафаккурро ҳамчун хусусияти нисбӣ дар марҳилаҳои рушди таърихӣ ва унсурҳои институтҳо, ки характери муайяни тафаккури доранд, тавсиф намудааст (саҳ. 21). Ба ҳамин радиф дар зербоби мазкур диссертант кӯшиш намудааст, ки ба воситаи таърифи мафҳуми «забон» таснифи сохтори онро дар ҳамбастагӣ бо тафаккур, аз рӯи методологияи фалсафа, муфассал нишон дода, истифодаи фаъолиятҳои зеҳнӣ, раваншиносии зеҳнӣ ва дигар сохтмонҳои асаби инсонро, ки ҷузъи таркибии тафаккури инсонанд мавриди таҳлил қарор диҳад. Аммо дар зербобе, ки масъалаи робитаи забон ва тафаккури инсонро дар мисоли забони тоҷикӣ фарогир аст, дар аксарияти ҳолатҳо, аз осори муҳаққиқони ватанӣ баррасиҳо хело кам ба назар мерасанд. Ба ҳамин монанд, диссертант дар рисолаи худ, ташаккули тафаккури инсониро ҳамчун яке аз коркарди мағзи сар ва низоми асаби ӯ медонад, вале дар ин самт гуфтори худро дар таърихи дигар муҳаққиқон пайваст намесозад (саҳ. 29).

Дар баёни мафҳуми пешниҳодгардида муҳаққиқ назарияҳои зиёди пажӯҳишгори гуногунро пайдарпай ҳамчун шарҳи мавзӯи баррасишаванда қаламдод намуда, андешаи шахсии хешро ҳамчун асоси мавзӯи таҳқиқшаванда кам истифода кардааст.

Бо вучуди ин мушкилоти ҷойдошта, диссертант зербоби мазкурро мунсифона матраҳ намудааст.

Зербоби дуюми ҳамин боб «Фалсафаи забон ва забони фалсафа» ном гирифтааст. Муҳаққиқ дар ин зербоб ба фалсафаю забон ва забони фалсафа тавачҷуҳ карда, дар бораи равандҳо ва падидаҳои мухталифе, ки таърихи забон

ва фалсафаи забони тоҷикиро фарогиранд, маълумот медиҳад. Омӯзиш ва таҳдили масъалаи мазкурро диссертант бо нишон додани андешаҳои гуногун оид ба забон, дониш ва фалсафа дар асоси ибора ва ҷумлаҳои, ки ба фалсафаи забон марбутанд, баррасӣ намуда, бо ҷусторҳои навин дар забони тоҷикӣ тақвият медиҳад. Инчунин, дар ин росто муҳаққиқ таърифи фалсафаи забонро бо чунин тарз: ...«фалсафаи забон - ин соҳаест, ки дар он масъалаҳои фалсафӣ дар бораи сохтори забон, маънии истилоҳот, ифодаҳо ва ҷумлаҳо, муносибати байни забон ва олам, забон ва тафаккур, истифодаи забон ва иртиботот тавассути забон таҳқиқ меёбанд» маънидод намуда, сохт ва таркиби онро низ боадолатона таҳқиқ карда аст. Муҳаққиқ назари муҳаққиқони гузаштаи ин соҳаро дуруст пай бурдааст, ки пеш аз ҳама барои давлате, ки дорой истиқлолияти сиёсӣ ва фарҳангӣ аст, забони миллӣ муҳим мебошад. Ин масъала бевосита дар таҳқиқи рисолаи Каримов К. бараъло мушоҳида мешавад.

Зербоби сеюми ҳамин боб «Забони миллӣ дар сархати ҳувияти миллӣ» номгузорӣ шудааст. Диссертант Каримов К. масъалагузорию ин зербобро аз нигоҳи фалсафа дуруст ба роҳ монда, нақши забонро ҳамчун бунёдгузор дар эҷод ва баёни ҳувияти миллӣ муҳим мешуморад (сах.57) ва андеша дорад, ки дар замони постмодернӣ ба иллати фурӯ рафтани бархе аз нишонаҳои ҳувият костагии забон низ дар баробари сарват ва қудрат мушҳида мешавад. Мувофиқи таҳдиду таснифи масъалаҳои, ки муҳаққиқ дар ин зербоб аз забони со даӣ оила, мактаб, муҳит ва забони таъсиррасонанда (забони англисӣ) баррасӣ намудааст, нақши мутақобилаи забонро дар дарёфти мавқеъ ва ташаккули шахсият хело бориз нишон додааст. Ҳамин тариқ, диссертант фарҳангро низ чун забон ҳадди муайянкунандаи ҳувияти миллии инсон мешуморад. Арзишҳо, расму одат ва ҳастии фарҳангии чизҳои, ки ба ҳуди инсон, низоми эътиқодот ва эҳсосоти ӯ вобастаанд, марбути забони миллӣ медонад. Чуноне ки диссертант ибраз медорад забонҳо тавассути роҳҳои табиӣ касб гардида, ба таври расмӣ таълим дода мешаванд ва барои тақвияти робитаи муҳими «забони миллӣ» ва «ҳувияти миллӣ» мусоидат мекунанд. Аз ин ҳукмҳо чунин хулосае бармеояд, ки робитаи байни қавм, миллат ва забонро инкор кардан номумкин

аст. Забон дар раванди омезиши аҳоли аз тариқи барномаҳои сиёсӣ дар ташаккул ёфтани хувияти миллӣ нақши бориз дошта, дар баъзе ҳолатҳо аз низоъҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ низ натиҷа мегирад.

Боби дуюм таҳти унвони «Масъалаҳои фалсафии забони тоҷикӣ» бо зербоби «Шиноҳти забони тоҷикӣ ва фалсафаи он», сар мешавад. Диссертант дар ин зербоб кӯшиш намудааст, ки марҳилаҳои таърихии забони тоҷикӣ ва хувияти миллиро дар ташаккули истиқлолияти фарҳангии ҷомеаи кунунӣ мунсифона нишон диҳад. Ӯ дуруст қайд мекунад, ки мустақилияти Тоҷикистон фазои фарҳангӣ-илмиро ба вучуд овард ва дар ин замина фалсафа дар давлатдорӣ навини тоҷикон, ки забон як рӯкни шиноҳти он ба ҳисоб меравад, ташаккул ёфтааст. Бояд ибтидо дошт, ки дар ин зербоб диссертант фарқи таърихии забони гузаштаи мардуми тоҷику форсро аз забони арабӣ мушоҳида нишондада, бузургии забони тоҷикиро, ки аз ҷониби пажӯҳишгари покистонӣ Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ васф шудааст, овардааст:

Ҳиндиям, аз порсӣ бегонаам,

Моҳи нав бошам, тилипаймонаам...

Гарчи ҳиндӣ дар узубат шаккар аст, Гарзи гуфтори дарӣ
ширинтар аст.... Порсӣ аз рифъати андешаам,

Дархӯрад бо фитрати андешаам (сах.78).

Агарчи дар зербобоҳои қаблӣ муҳаққиқ воридшавии калимаҳои бегона ва махсусан арабиро ба забони тоҷикӣ бо таҳризиҳои фразиологӣ баррасӣ карда буд, дар ин зербоб ӯ таъсиррасонии забони тоҷикиро ба ин забон (арабӣ) хело хуб бо мисолҳои асил нишон дода тавонистааст. Ба ин васила метавон гуфт, ки ӯ аз уҳдаи таҳдиду баррасии ин зербоб низ хуб баромада аст.

Зербоби дуюми ҳамин боб «Анъанаҳои таҳлили илмию адабӣ ва ҷусторҳои забони фалсафии тоҷикӣ» ном дорад. Масъалагузориҳои фалсафӣ доир ба забон ва ҷусторҳои забони фалсафии тоҷикӣ шаклҳои гуногун дорад ва яке аз онҳо марбут ба забони тарҷумавии осори юнониёни қадим аст. Инчунин ин анъана баъдтар дар мактабҳои ақлгароии асримиёнагии фалсафаи Ислом - калом (асосан, муътазила), машшоияи шарқӣ, тасаввуф ва исмоилия роҷ

гардида, таъсири он то кунун ба фалсафа ва файласуфони муосири тоҷик низ ба назар мерасад. Масъалаи мубрами имрӯз, ки барои чӣ мутафаккирони тоҷик дар асрҳои миёна ба забони арабӣ фикри худро баён мекарданд, дар рисола хело хуб матраҳ гардидааст. Ба андешаи муҳаққиқи рисола барои ба даст овардани ҳадафи худ мутафаккирон дар асрҳои миёна, вобаста ба сиёсати замони маҷбур буданд, ки рисолаҳои худро ба забони арабӣ нависанд. Агарчи ин анъана хело роиҷ буд, вале бо вучуди ин, тафаккур ва шуури ориёӣ онҳо дар матни рисолаҳо аз худ дарак меод ва унсурҳои гуногуни фарҳангу адаби форсӣ-тоҷикӣ дар ҳамаи ин асарҳо ба назар мерасид, махсусан, онро дар номҳо, истилоҳот ва порчаҳо аз шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Дар таълифоти Форобӣ, Ибни Сино, Носири Хусрав, Сайид Ҳусайни Наср таҳлили илмию адабии забон ва забоншиносӣ мавқеи хоса дошта, онҳо дар таълифоти худ барои равшан соختани мафҳум муодили калимаи арабиро ба тоҷикӣ баён мекарданд, масалан, Форобӣ ба ҷои калимаи ал-мавҷуд калимаи ҳаст, Ибни Сино ба ҷои калимаи ал-феъл куниш ва Носири Хусрав ба ҷои калимаҳои адавоҷ - дастафзор, муштақ - шикофта, мавсул - пайваста, музоф - бозбаста ва ғайраро истифода мекарданд.

Ба ҳамин шакли таъсирбахш, анъанаҳои таҳлили илмию адабӣ ва ҷустуҷӯҳои забони фалсафии тоҷикӣ дар осори фалсафӣ ва адабии мутафаккирон ва шоирони барҷастаи тоҷик муайян мегарданд.

«Таҳаввулотҳои забони илмӣ ва фалсафии тоҷикӣ дар шароити ҷаҳонишавии фарҳангҳо» зербоби сеюм аст, ки дар он роҳҳо ва усулҳои ташаккул додани фалсафа ва забони миллӣ ва оинҳои таъсиргузор, дар ҳолати ҷаҳонишавии фарҳангҳо, аз рӯи сохтори замони имрӯза, баррасӣ шудааст.

Масалан, диссертант қайд мекунад, ки дар шароити кунунӣ омилҳои гуногунро вучуд доранд, ки барои рушди забони давлатӣ ва пойдеории ҳувияти миллӣ таъсир расонида метавонанд. Яке аз ин омилҳо фалсафа ва забони миллӣ ба шумор мераванд, ки робиташон ба таърихи давлатдорӣ тоҷикон марбут аст. Забони тоҷикӣ, ки даврони гуногуни таърихро пушти сар кардааст, муддате зеро таъсири забони арабӣ, замони дигаре зеро таъсири пантуркизму

забони русӣ қарор гирифтааст. Ин замонҳои зикршуда ба рушди забони тоҷикӣ ногузир таъсири манфии зиёд расонида, ташаккули забони илмиро дар як давраи муайян аз рушдбӣ боз доштаанд. Ҳамин тавр, ҳарчанде ки фалсафаи забон ба соҳаи мустақили таҳқиқот дар солҳои наздик мубаддал шуда бошад, ҳам, аммо дар ҳақиқат омӯзиши он аз замонҳои пеш идома дорад, ки дар он саҳми файласуфони классику муосири тоҷик назаррас аст.

Дар охири рисола хулоса ва таҳлили маводи фалсафии таҳқиқшуда ҷой дошта, инчунин, феҳристи осори таҳқиқӣ, ки аз 188 китоби илмӣ, бадеӣ ва фарҳангномаҳоро ташкил медиҳад, оварда шудааст.

Аз мутолиаи рисола чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки муаллиф бо таъя ба сарчашмаҳои илмӣ ватаниву хориҷӣ тавонистааст, фалсафаи забонро дар забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода, умумиятҳо, фарқиятҳо ва таъсирпазирии мутақобилаи онҳоро ба риштаи таҳқиқ кашад ва бад-ин тартиб, як қори анҷомшударо барои ҳимоя пешниҳод намояд.

Навоварии диссертатсия дар он аст, ки нахустин бор фалсафаи забон бо овардани шавоҳид аз осори арзишманди намоёндагони кишварҳои гуногун, мавриди баррасии фалсафӣ қарор гирифтааст.

Дар баробари дастовардҳои муаллиф дар диссертатсия баъзе камбудихо ба ҷашм мерасанд, ки баргараф намудани онҳо арзиши илмӣ- амалии диссертатсияро боло хоҳад бурд:

1) Рӯйхати аксарият адабиёти дар охир нишондодашуда, ба мавзӯи баррасишавандаи рисола мувофиқат намекунад, инчунин, саҳифаҳои баъзе китобҳои дар рӯйхат буда ба асл мувофиқ нестанд;

2) . Муаллиф ба сарчашмаҳои, ки аз онҳо иқтибос овардааст ишора намекунад. Ба таври намуна муаллиф масъалаҳои назариявӣ-таърихиро оварда, ба сарчашмае ишора наменамояд, дар ҳоле маълум аст, ки ин нигоштаи муаллиф набуда, иқтибос аз асарҳои дигарон аст;

3) . Дар баъзе ҷойҳои рисола алоқаи номутаносиби мафҳумҳо дида мешавад. Дар шакли мафҳумҳо дар рисола камбудихо бештар мушоҳида шуда, матни рисола низ таҳрири хубтарро талаб мекунад;

4) . Дар рисола андешаҳои таҳлилии муаллиф нисбатан кам баназар расида, бештар андешаҳои муҳаққикони дигарро пайи ҳам шарҳ медиҳад, ки ин ба мазмуни рисола таъсири манфӣ мерасонад.

Мавриди ёдоварист, ки камбудҳои зикршуда арзиши назарӣ ва қимати амалии рисолаи таҳқиқгардидаро то ба дараҷае коста намегардонад. Диссертант кори зиёди таҳқиқоти муқоисавиро доир ба фалсафаи забон амалӣ сохта, таҳқиқи ӯ як кори илмӣ анҷомёфта буда, ба талаботи Низомномаи намунавӣ оид ба Шӯрои диссертатсионӣ ва Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2016, таҳти № 505 тасдиқ гардидаанд, ҷавобгӯ мебошад.

Фишурдаи рисола ва мақолаҳои илмӣ интишорнамудаи Каримов К.Д. муҳтавои рисолаҳо инъикос менамоянд.

Хулоса, Каримов Кароматулло Давламадович дар таъя ба сарчашмаҳои ватаниву хориҷӣ дар чорҷӯби диссертатсияи худ, дар мавзӯи «Фалсафаи забон (дар мисоли забони тоҷикӣ аз асрҳои миёна то имрӯз)» тавонистааст, ки як кори арзишманди анҷомшударо ба ҳимоя пешниҳод намояд. Бо назардошти гуфтаҳои боло мавсуф барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои фалсафа аз рӯи ихтисоси 09.00.03-таърихи фалсафа сазовор мебошад.

Доктори илмҳои фалсафа, профессори

кафедраи фанҳои ҷомеашиносии Донишгоҳи техникии

Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ

Раҳимов М. Ҳ.

Имзои Раҳимов М. Ҳ.-ро тасдиқ мекунам:

Сардори Шӯбаи кадрҳо ва махсуси Донишгоҳи

техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ

Шарипова Д.

25.05.2022